ESKİ TÜRKLERDE BAYRAM VE FESTİVALLER

Salim KOCA

Bayram kavramı ilk defa Kaşgarlı Mahmûd'un XI. yüzyılda yazdığı "Divar"da görülür. Kaşgarlı, kelimenin aslının "bedhrem" olduğunu, bu kelimeyi Oğuzların "beyrem" şekline çevirdiklerini belirtir. Yine Kaşgarlı'ya göre, "bayram eğlenme, gülme ve sevinme günüdür". Bayramlar XI. yüzyıl Türk toplumunda, "bayram yeri" adı verilen bir meydanda kutlanmaktaydı. Bayram yeri, özellikle çiçeklerle süslenmekte, çıra veya meşalelerle aydınlatılmaktaydı ki, burası Kaşgarlı'nın ifadesiyle âdeta "gönül açan" bir mekân olmaktaydı (Kaşgarlı Mahmûd 1939 1941:I, III, 480 176). Bayram yerinin aydınlatılmış olmasına bakılırsa, bayram kutlamalarının gece de devam ettiği anlaşılmaktadır. Burada hemen belirtelim ki, Kaşgarlı Mahmûd bu açıklamayla Ramazan ve Kurban bayramları gibi dinî bir bayramdan değil, millî bir bayramdan söz etmektedir. Fakat Kaşgarlı, bu bayramın ne zaman kutlandığına dair bilgi vermemektedir. Dikkatli bir tarihçinin bu zamanı yine Kaşgarlı'nın ifadesinde geçen bir kelime ile tespit etmesi mümkündür. Kaşgarlı, bayram yerini tasvir ederken bu mekânın çiçeklerle süslendiğini söylemektedir. Çiçeklerin genellikle ilkbaharda açtığını düşünürsek, bayramın da aynı mevsimde kutlanmış olduğu muhakkaktır.

Tarihî kayıtlara göre, Türklerin Hunlardan beri bayram ve festival türünden birçok tören ve faaliyetleri vardı. Meselâ, Hun Türkleri beşinci ayda, yani ilkbaharda "Lung-cınğ" adı verilen yerde topluca büyük bir bayram yapmaktaydılar. Bu bayramda hem inançla ilgili âdetler yerine getirilmekte, hem de türlü müsabakalar düzenlenmekteydi. Dinî âdet olarak evrenin yaratıcısı "Gök Tanrı" ve kutsal sayılan "yer" için at kurban edilmekteydi (De Groot 1921: 59).[1] Bundan sonra bayramın müsabaka ve eğlence kısmına geçiliyordu. Bu kısımda Türklerin en çok sevdikleri bir spor türü olan at yarışları yapılıyordu. At yarışları sekizinci ayda, yani sonbaharda bir kere daha tekrarlanmaktaydı. Yarış kulvarı olarak da bir ormanın etrafı veya yere çakılmış ve işaret vazifesi gören ağaç dalları ile belirlenmiş bir mekân seçilmekteydi. (Eberhard 1942: 76)

Hunlarınkine benzer bayram ve festivallere Göktürklerde de rastlanmaktadır. Göktürkler, her yıl belirli bir zamanda "ecdat mağarası"nda atalarına kurban kesiyorlardı. Onlar aynı şekilde bayram kutlamalarına da, beşinci ayın ikinci yarısında "Gök Tanrı" ve "kutsal yer ve su" için kurban kesmekle başlıyorlardı. Kurbandan sonra da topluca eğlenceye

geçilmekteydi. Özellikle kızlar, ayak topu (tepük=futbol) oynamaktaydı. Herkes kımız içmekteydi. Bundan sonra da şarkılar söylenmekteydi. (Eberhard 1942: 87; Liu Mau-tsai 1958: 42).[2]

Burada dikkati çeken bir husus vardır. Türklerde bayram kutlamalarına toplumun hemen hemen her kesimi katılıyordu. Üstelik bu katılış seyirci olarak da değildi. Meselâ genç kızlar, bugün genellikle erkeklerin oynadığı ayak topu oyununu (futbol) bizzat kendileri oynamışlardır.

Aynı bayram ve festivaller, Uygur Türkleri'nde de vardı. 450 yılında Uygur Türklerinden 5 grup birleşerek, Çin'in kuzeyinde büyük bir tören yapmışlardır. Onlar, bu törende önce "Gök Tanrı"ya kurban sunmuşlar, sonra da şarkılar söyleyerek eğlenmişlerdir (Eberhard 1942: 73).

Öte yandan, 840 yılından sonra Tarım havzasına gelip, yarı yerleşik hayata geçen Uygurlar, din olarak Budizm'i kabul ettikleri halde eski geleneklerini terk etmemişlerdir. X. yüzyılın ilk çeyreği içinde Uygur Kağanını ziyaret eden Çin elçisi Wang-yen-te'ye göre, Uygurlar, üçüncü ayın dokuzunda, yani 9 Martta bir festival (Soğuk Yemek Festivali) düzenliyorlardı. Onlar bu festivalde birbirlerinin üzerine su atmak suretiyle eğlenmekteydiler (İzgi 1989: 60 vd.). Bilindiği gibi, Tarım havzasında yaz ayları çok sıcak ve kurak geçmekteydi. Kavurucu sıcaklar hayatı âdeta cehenneme çeviriyordu. Uygurlar, ancak yerin altında evler inşa ederek veya yaylalara çıkarak, bu sıcağın etkisinden kendilerini kurtarmaya çalışıyorlardı (İzgi 1989: 56 vd.). Onların özellikle bayram eğlencelerinde birbirlerini ıslatmalarının sebebi de, bu sıcakla İlgiliydi. Serpilen sularla hava âdeta etkilenmekte, böylece yaz ayının kavurucu sıcağı kovularak yağmur istenmekteydi.

Verdiğimiz birkaç örnekle burada şu hükme varıyoruz: Türklerin İslâmiyetten önce Orta Asya'da kendilerine has bir hayat tarzları ve inançları olduğu gibi, yine kendilerine has bayramları ve festivalleri de olmuştur. Görüldüğü gibi, bu bayram ve festivallerin esâsını inançla ilgili davranışlar ve toplu yapılan eğlenceler oluşturmaktadır.

Şimdi de bu bayram ve festivallerin hangi düşünce ve inançtan doğmuş olduğunu tespit etmeye çalışalım: Bilindiği gibi, tabiat ve iklim insan hayatının ve düşüncesinin şekillenmesinde başlıca rol oynar. Türklerin ilk ana yurdu olan Orta Asya'da tabiat ve iklim, yaşamak için son derece elverişsiz ve acımasızdır. Kışlar dondurucu ve fırtınalı, yazlar ise

kavurucu sıcaklarla kurak geçer. Bu iklim, tarıma yeteri kadar imkân tanımaz. Orta Asya Türkünün başlıca geçim kaynağını hayvan ve hayvan ürünleri oluşturuyordu. Fakat, kışların sert ve uzun geçmesi, sık sık hayvan kırımlarına (*yut-yutmak*) yol açıyordu. Başlıca ekonomik varlıklarını yitiren Türkler de, perişan oluyorlar ve güç durumlara düşüyorlardı. Bundan dolayı Orta Asya Türkünün hayatında iki önemli mevsim ve iki önemli yer olmuştur: Mevsim olarak kış ve yaz. Yer olarak da kışın geçirildiği "kışlak" ve yazın geçirildiği "yaylak". Türk için kış, âdeta kısılmak ve birçok şeyden mahrum olmak demekti. Yaz ise, yayılmak ve daha da önemlisi uzun süren kış aylarında yaşanan ekonomik sıkıntılardan kurtulmak anlamına geliyordu. Türk için bu, bir bakıma kurtuluş ve hürriyete kavuşma idi. Böyle bir durum da ancak bir bayramla kullanabilirdi. İşte Türklerin, yazın müjdecisi olan ilkbaharda bir bayram yapmalarının başlıca sebebi bu idi (krş. Yıldırım 1998: 146).

Fakat sosyal olaylar tek bir sebebe bağlanamaz. Daha doğrusu, sosyal olayların oluşumunda birçok faktör birden rol oynar. Biz de, birçok tarihçi gibi, Ergenekon Destanına konu olan olayların, Türk millî bayramının oluşumunda önemli bir katkısının bulunduğu inancındayız. Üstelik, Ergenekon Destanında anlatılan olayın gerçek yanlarını yazılı belgelerde de tespit edebilmekteyiz. Burada, Türk bayramına kaynaklık ettiğini düşündüğümüz Ergenekon Destanı üzerinde biraz duralım:

Bilindiği gibi, Türk destanlarından -Manas Destanı hariç- hiçbiri zamanında derlenip yazıya geçmediği için tam değildir; ancak bunlar tarihin kaynak kitapları arasında parçalar ve özetler halinde bulunmaktadır. Ergenekon Destanının da iki ayrı parçası (versiyon, varyant) bulunmaktadır. Bunlardan biri Çin Yıllıklarında, diğeri Moğol İlhanlı tarihçisi Reşîdeddîn'in *"Câmiü't-Tevârih"* adlı eserinde kayıtlıdır. İki farklı varyant halinde olan bu parçalan önce birbiriyle tamamlayarak özetleyelim: Göktürklerin Aşina ailesi, düşmanları tarafından tamamen imha edilir. Bu katliamdan geriye küçük bir çocuk kalır. Onun da bacakları kesilir ve bataklığa atılır. Bir dişi kurt gelir ve çocuğu kurtarır. Onu bir mağaraya götürür ve emzirerek büyütür. Düşmanları bu durumu öğrenince oğlanı öldürmek isterler. Fakat kurt buna müsaade etmez; mağaranın gizli geçidinden oğlanı Ergenekon vadisine götürür. Burada onunla çiftleşir. Bu çiftleşmeden on oğul doğar. Bu on oğul dışarıdan kız almak suretiyle çoğalır. Aradan dört yüz yıl geçer. Ergenekon vadisi Aşina ailelerine dar gelmeye başlar. Dışarı çıkmak isterler; fakat yol bulamazlar. Artık içlerinde mağaraya çıkan yolu bilen de kalmamıştır. Vadiyi kapatan dağlardan biri tamamen demirdir. Aralarındaki bir demirci, bu dağı eritmek suretiyle dışarı çıkabileceklerini söyler. Ateşler yakılır ve körükler kurulur. Demir erir ve çıkabilecekleri kadar

bir delik açılır. Göktürkler bu delikten dışarı çıkarak Orta Asya'ya yayılırlar. Bugün Göktürkler için bir bayram olur. Onlar her yıl bugün "ecdat mağarası'na giderek, burada ataları için kurban keserler. Bu törenlerde Göktürk Kağanları bir parça demiri ateşe atıp kızdırdıktan sonra onu bir örsün üzerinde çekiçle döverler. Diğer Göktürk beyleri de aynı hareketi birer birer tekrarlar.

Görüldüğü gibi, Göktürk Devletinin kurucusu olan Aşina aileleri için Ergenekon'dan çıkış, bir kurtuluş ve özgürlüğe kavuşma günü olmuştur. Burada hemen belirtelim ki, Ergenekon Destanında anlatılan olay tamamen hayal mahsulü uydurma bir olay değildir; aksine tarihî bir temele dayanmaktadır. Yazılı kaynakların bildirdiğine göre, Ergenekon Destanına temel olan bu tarihî olayın başlangıcı şöyle cereyan etmiştir: Çin'in başlıca amacı, kendisi için tehlike olarak gördüğü Hun Devletinin siyasî varlığına son vermekti. 216 yılında Güney Hun Devletinin siyasî varlığına tamamen son vererek bu amacına ulaşan Çin, Hun boylarını birbirinden ayırarak, her birini bir yere yerleştirmiş ve başlarına da birer Çinli vali tayin etmiştir. Böylece Çin, uzun bir süre rahat bir nefes almıştır. Sayıları 19'u bulan Hun boyları, bir asır sakin ve hareketsiz bir hayat yaşadıktan sonra IV. yüzyılın başlarından itibaren Çin'de çıkan karışıklıklardan da yararlanarak, yeni Hun Devletleri kurmaya başlamışlardır. Bunlardan biri de Kansu bölgesinde kurulan Kuzey Liang Devletidir (401-439). İşte Göktürk Devleti'ni kuracak olan Aşina aileleri de Kuzey Liang Devletine bağlı boylar arasında yer alıyordu. Çin'in Ordos bölgesine hâkim Tabgaç Türk Devleti (*338-557*), 439 yılında korkunç bir darbe ile Kuzey Liang Devletine son verince, Aşina ailelerinin bu darbeden kurtulabilen fertleri kaçarak, Orta Asya'nın en büyük devletine sahip olan Avarlara sığınmışlardır. Çin Yıllıklarının kayıtlarına göre, katliam şeklinde gerçekleşen Tabgaç darbesinden 500 Aşina ailesi kurtulabilmiştir (Liu Mau-tsai 1958:I, 5, 40).

Altay (Altın) dağlarının eteklerine yerleştirilen Aşina aileleri, burada uzun süre demircilik yapmışlar ve egemenlikleri altında bulundukları Avarlara silâh imal etmişlerdir. Onlar burada, sadece demircilik yapmakla yetinmemişler, Çin ile ticaret yaparak bir asır içinde güçlü bir kavim haline gelmişlerdir. Katliam şeklinde olan Tabgaç darbesi, uzun yıllar Aşina ailelerinin hafızasından silinmemiş, biraz yukarıda özetlediğimiz Göktürk Ergenekon Destanına konu olmuştur.

Burada destanın ilk kısmını bir kere daha hatırlayalım: Göktürklerin Aşina aileleri düşmanları tarafından tamamen imha edilmişti. Bu imha hareketinden geriye bir erkek çocuk kalmıştı. Bu çocuk, bir kurt tarafından kurtarılmak suretiyle Ergenekon vadisine götürülmüştü.

Çin Yıllıklarından yaptığımız tespitlere göre, bu olağanüstü olayın gerçek hikâyesi, Tabgaç darbesi ve bu darbeden kurtulabilen Aşina ailelerinin Avarlara sığınması şeklinde cereyan etmiştir. Fakat, Ergenekon'dan demir dağı eriterek dışarı çıkış nasıl bir tarihî temele dayanıyordu? Destanda anlatılan bu durumun yazılı kaynaklarda tarihî bir temelini bulamadık. Biz burada bu durumun ancak mantıkî bir izahını yapabiliriz. Kanaatimce, Aşina ailelerinin Tabgaç darbesinden kaçıp sığındıkları Altay dağlarında demir madeninin çokça bulunduğu bir yer vardı. Aşina aileleri bu dağda bir ocak açtılar (krş. Sinor 2000; 398). Ocak, maden alındıkça dağın içine doğru ilerledi. Âdeta büyük bir mağara haline geldi. Kalabalık bir işçi grubunun maden çıkardığı sırada büyük bir göçük meydana geldi. Büyük maden kütleleri ocağın çıkışını kapattı. Madencilerin hepsi içeride mahsur kaldı. Dışarıdakiler mahsur kalanları kurtarmak için ocağı kapatan kütleleri kaldırmak istediler. Fakat başaramadılar. Bu defa meslekî tecrübelerinden yararlanarak, ocağı kapatan maden kütlelerini büyük bîr ateş yakmak suretiyle eritmeye başladılar. Ateşi devamlı canlı tutmak için de körükler kullandılar. Sonunda bu kütleler eritildi ve ocak açıldı. Fakat, büyük bir felâketle karşılaştılar. Çünkü, içeride mahsur kalanların büyük bir kısmı ölmüştü. Bu bir millî felâket idi. Bu durum Aşina ailelerini çok etkiledi. Kimisi babasını, kimisi kardeşini kaybetmiş olan Aşina aileleri, her yıl bu felâketin yaşandığı günde bu ocağa geldiler ve burada ölen ataları için bir tören düzenlediler. Bu törende önce, ölen ataları için kurban kestiler. Sonra, atalarının hayatına mal olan demir madeninden bir parça alarak, onu örsün üzerinde çekiçle dövmek suretiyle bu olayı sembolik şekilde protesto ettiler. Bu durum Göktürk Devleti kurulunca devlet adamları tarafından kutlanan bir devlet töreni haline geldi.

Öyle anlaşılıyor ki, Göktürk devlet adamlarının kutladıkları bu bayramda Aşina ailelerinin Tabgaç darbesinden kurtuluşları ve Altay dağlarının etrafında bir asır demircilik yaparak, güçlü bir kavim haline gelmeleri hâkim bir tema olmuştur. Destandaki hâkim temayı da büyük bir ihtimalle maden işçilerinin başına gelen felâket oluşturmuştur. Törendeki sembolik demir dövme motifi de, hem Aşina ailelerinin demircilik yaparak güçlü bir kavim haline gelmelerini anlatmak için, hem de yaşanan felâketin bir protestosu olarak kullanılmıştır.

Bayramlarda ocağa bir demir parçası atarak, bunu bir örsün üzerinde dövme âdeti, sadece Göktürklere mahsus bir âdet olarak kalmamıştır; X. yüzyılda güçlü bir kavim olarak ortaya çıkan Oğuzlarda da bu âdet devam etmiştir. Oğuzlar, düşmanları ile yaptıkları savaştan sonra eve dönüşlerini Mart ayının son günlerine denk getirirlerdi. Bu zamana da "özgür, bağımsız gün" derlerdi. Oğuzlar, bu günde büyük bir ateş yakıp, içine bir parça demir atarlar ve sonra bu

demiri örsün üzerinde çekiçle döverlerdi. Böylece onlar, toprağı ve suyu etkilediklerini ve daha da önemlisi soğuğu uzaklaştırdıklarını düşünürlerdi (Baharlı 1995: 210).

Şimdi burada biraz durarak, bayram hakkında kaynaklardan aktardığımız bilgilere tekrar dönüp, bunları açıklamaya çalışalım: Canlıların hayatı "'yenilenme" ile devam eder. Yenilenmenin durduğu ve bittiği yerde de ölüm başlar. Orta Asya'da kış mevsiminin uzun ve sert geçtiği yerlerde hayat âdeta durmaktaydı. Böyle bir iklimde yaşayan ve hayvancılıkla geçinen eski Türk toplulukları için baharın gelmesi ve tabiatın yeniden canlanması, kurtuluş ve âdeta yeniden doğuş demekti. Bundan dolayı Türkler baharın gelişini bir bayram ile kutlamışlardır. Bu kutlamayı da, genellikle yeni yılın başlangıcında yapmışlardır. Çin Yıllıklarının bize bildirdiğine göre, Kırgızlar yeni yılın ilk ayına "mov-şı-ai" demişlerdir (Eberhard 1942: 67; Tsai Wen-shen 1967: 37; Radloff 1994: I 130.).[3] Buradaki "mov-şı" kelimesi, muhtemelen Türkçe "baş" kelimesinin, "ai" de "ay" kelimesinin Çince'deki bir transkripsiyonu (söylenişi) olmalıdır. Bu duruma göre Türkler, yeni yılın ilk ayma "baş ay" adını vermişlerdir. O halde eski Türklerde bayramlar da "baş ay"da yapılmaktaydı. Bu "baş ay", yılın hangi ayına tekabül ediyordu? Uygurlar, bayram ve festivallerini üçüncü ayın dokuzunda yapıyorlardı. Öyleyse, bu "baş ay", mart ayı olmalıdır. Zira, Kaşgarlı Mahmûd'un mevsimler hakkında verdiği bilgiler de bizim bu tespitimizi dolaylı olarak doğrulamaktadır. Kaşgarlı Mahmûd'a göre, Müslüman olmayan göçebe Türkler, seneyi dört kısma ayırmaktaydılar. Bunların her birine birer isim (yay veya köklem, yaz, küz/güz, kış) vermekteydiler. Onlar, "yeni gün", yani "nevruz"dan itibaren ilkbaharın ilk ayına "oğlak ay" demekteydiler. Çünkü oğlaklar bu ayda doğmaktaydı (Kaşgarlı Mahmûd 1939: I, 347). "Oğlak ay" ise, büyük bir ihtimalle Mart ayı idi.

Biraz yukarıda Hunların ve Göktürklerin bayramlarını Mayıs ayında yaptıklarını söylemiştik, Görüldüğü gibi bu iki ay, yani Mart ile Mayıs ayları arasında iki aya yakın bir zaman farkı bulunmaktadır. Bu fark neden ileri gelmiştir? Kanaatimizce, bu durum mevsimlerin erken veya geç gelmesi ile ilgilidir. Gerçekten de Hunlar ve Göktürkler, Turfan Uygurları'na göre daha kuzeyde oturuyorlardı. Dolayısıyla onların yurtlarında ilkbahar daha geç bir zamanda gelmekteydi.

Bu değerlendirme ile vardığımız sonuç şudur: Eski Türk toplulukları bayramlarını ilkbaharın gelişi olan Mart ayında kutlamaktaydılar. Bu ay aynı zamanda yeni yılın da ilk ayıdır. Bundan dolayı onlar bu aya "baş ay" adını veriyorlardı. Kaşgarlı'nın Divanı'nında geçen ifadeden de anlaşıldığına göre, Türkler bayram yaptıkları günü büyük bir ihtimalle "yeni gün"

(*yengi/yangi kün*) şeklinde adlandırıyorlardı. Bu kelime de Farsça "nevruz" kelimesinin tam bir karşılığıdır.[4]

Eski Türk bayramlarında dört unsur görülür. Bunları şu şekilde belirlemek mümkündür:

1- Ritüel değer taşıyan davranışlar,

2- Hayatlarında rol oynayan nesneler,

3- Eğlence ile ilgili unsurlar,

4- Giyim, süslenme ve süsleme ile ilgili unsurlar.

1- Ritüel Değer Taşıyan Davranışlar: Dinî inançların tören ve kurallarına "rit" denir. Başka bir ifade ile "rit", dinî tören ve tapınmanın şeklidir. Tapınma ile ilgili davranışlara ve dinî törenlerde kullanılan nesnelere de "ritüel" adı verilir. Bu davranışlar insanda heyecan yaratır; nesnelerin de uğur getireceğine inanılır (Read 1981:180,65). Eski Türk topluluklarının bayramlarında da ritüel değer taşıyan bazı davranışlar ve nesneler bulunmaktadır. Meselâ, kurban ve yağmur riti bunların başında geliyordu.

Eski Türk dini "Gök Tanrı" inancına dayanıyordu. Bu, tek Tanrılı bir inanış idi. Türk inancının merkezine oturtulmuş olan "Gök Tanrı", evrenin ve bütün canlıların yaratıcısı durumundaydı. Başta insan olmak üzere bütün canlılar onun iradesine bağlıydı. Yeryüzündeki hayatı, tabiatı ve iklimi o düzenlemekteydi. Hâkimiyet ve hükümdarlık, onun bağışıyla gerçekleşmekteydi. Ancak ondan dilekte bulunulabilmekteydi. Kısaca söylemek gerekirse, onun her şeyde rolü ve etkisi vardı. Dolayısıyla Türkler, kendilerini daima, hayatları üzerinde tek ve mutlak söz sahibi olan "Gök Tanrı"nın destek ve himayesini almak durumunda hissetmişlerdir. Bunun için de bayramlarına önce "Gök Tanrı"ya kurban kesmekle başlamışlardır. Kurban olarak da, hayatlarında önemli bir unsur olan ve başlıca rol oynayan atı tercih etmişlerdir.

2- Hayatlarında Rol Oynayan Nesneler: Türklerin büyük devletler kurarak Orta Asya'ya hâkim olmalarında ve yayılmalarında başlıca iki unsur rol oynamıştır. Bunlardan biri at, diğeri demirdir. Bilindiği gibi demir silâh sanayiinin başlıca madenidir. Kılıç, süngü, bıçak, topuz, kalkan, temren (*temürgen*), zırh (*yarık*) ve tolga gibi bütün savaş araç ve gereçleri hep

demirden yapılmaktaydı. Tarihî kayıtlara göre, Göktürkler demiri işlemek ve bu madenden silâh yapmak suretiyle uzun süre geçinmişler ve güçlü bir kavim haline gelmişlerdir. Daha doğrusu, demircilik Göktürklerin ata sanatı durumundadır. Hatta onlar, meslekî tecrübelerini kullanarak, yani demir dağı eritmek suretiyle Ergenekon'dan çıkabilmişlerdir. Demir dağın eritilmesinde ve Göktürklerin kurtuluşunda, şüphesiz ateş de rol oynamıştır. Bundan dolayı ateş, Türklerin hayatında Önemli bir unsur haline gelmiştir. Burada hemen belirtelim ki, Türklerde ateşin İranlılarda ve Hindûlarda olduğu gibi ritüel bir anlamı ve değeri bulunmamaktadır. Türklerde de ateş kutsaldır; fakat tapınmanın bir objesi değildir. Simocatt adlı bir Bizans tarihçisinin eski Türk inancı hakkında verdiği bilgi, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Simocatt'ın bu husustaki tespiti aynen şöyledir: "Türkler; toprağı, suyu, ateşi ve havayı kutsal sayarlar ve onlara saygı gösterirler. Bununla birlikte gökyüzü ile yeri yaratan tek bir Tanrıdan başka bir şeye tapmazlar. Ona atlar, sığırlar ve koyunlar kurban ederler" (Chavannes 1900: 248).

3- Eğlence ile ilgili Unsurlar: Eski Türk bayramlarının en önemli kısmını eğlenceler oluşturuyordu. Zira Türkler, hayata bağlı, hayatı seven, gülmekten ve eğlenmekten hoşlanan, son derece canlı, dinamik, hareketli, dışa dönük ve neşeli bir karakter yapısına sahip idiler. Türklerin bu özellikleri bayramlarda daha belirgin bir şekilde görülmekteydi. Onların bayram yerleri, özellikle yeteneklerin gösterildiği ve sergilendiği bir eğlence şöleni ve şenlik yeri olmaktaydı. Kaynakların sınırlı bilgilerinden öğrendiğimize göre, burada at ve ok yarışları yapılmakta, güreş tutulmakta, ayak topu oynanmakta, ayrı ayrı veya gruplar halinde neşeli şarkılar söylenmekte ve bolca kımız içilmekteydi (krş. Radloff 1994: II, 275-279). Böylece hoşça vakit geçirmek suretiyle eğlenilmekteydi. Bu eğlenceye toplumun hemen hemen her kesimi katılmaktaydı.

Türk toplumu, tarihin her devrinde canlı ve dinamik kalabilmiş ender toplumlardan biridir. Bunun başlıca sebebi neydi? Bu sorunun en iyi cevabını Kaşgarlı Mahmûd'un XI. yüzyılda yazdığı ansiklopedik büyük Türkçe sözlükte bulmaktayız. Kaşgarlı Mahmûd'un Dîvânı'nda 190'dan fazla "yardımlaşma ve yarışma" ile ilgili kelime bulunmaktadır.[5] Hemen belirtelim ki, bu tür kelimelerin hiçbirini başka milletlerin sözlüklerinde görmek mümkün değildir. Burada hiç tereddüt etmeden şu hükme varıyoruz: Eski Türklerde toplum hayatı "yardımlaşma ve yarışma" halinde geçiyordu. Bunlardan yardımlaşma, toplumu daima birlik ve dayanışma anlayışı içinde tutuyordu. Öyle ki, bütün halk, ihtiyaç halinde birbirine yardım eden âdeta bir aile gibiydi (Radloff 1976: 173.). Yarışma ise, toplumun bütünüyle ilerlemesini

sağlıyordu. Her ikisi de birleşince ortaya daima canlı, hareketli ve dinamik bir toplum çıkmaktaydı. İşte Türk. toplumunun, tarihin her devrinde canlı, hareketli ve dinamik bulunmasının sırrı bu idi (Koca 1997: 199).

Eski Türk bayramlarının en önemli unsuru olan "yarışma" üzerinde burada biraz daha durmak gerekir: Kaşgarlı'ya dayanarak az önce belirttiğimiz gibi, "yarışma" sadece bayramlarda değil, Türk toplum hayatının her safhasında vardı. Hatta diyebiliriz ki, Türkler günlük işlerinin hepsini "yardımlaşma ve yarışma" anlayışı içinde görüyorlardı. Öte yandan, yarışma toplumdaki yetenekli insanları ön plâna çıkarmaktaydı. Türklerde özellikle kahramanlık kültü (inanç) vardı. Türk toplumunda yetenekli ve başarılı kişiler daima saygı görmekte, el ve baş üstünde tutulmaktaydı. Daha onların sağlığında haklarında kahramanlık destanları düzülmekteydi. Bu destanlar kopuz eşliğinde bahşılar ve ozanlar tarafından bayram, düğün ve yas törenlerinde söylenmekteydi. Böylece, hem yetenekli kişiler onurlandırılmakta, hem de toplumda yeni yetenekli kişilerin çıkması teşvik edilmiş olmaktaydı.

4- Giyim, Süslenme ve Süsleme ile İlgili Unsurlar: Türkler, hiç şüphesiz bayramların ruhuna ve havasına uygun bir şekilde giyinmekteydiler. Özellikle onların kıyafetlerinde kırmızı, yeşil ve sarı renkler hâkimdi. Meselâ, Tüekta kurganında ortaya çıkarılmış olan bir prens (tigin) cesedinin üzerinde üst üste kırmızı, yeşil ve sarı renklerde üç çeşit elbise giydirilmiş durumdadır (Ögel 1984: 143; İnan 1968: 499). Kırmızı, yeşil ve sarı renkler Osmanlı ordularının bayraklarında da yan yana bulunmaktaydı. Bu renklerden özellikle kırmızı Türklerin rengi idi. Zira, Karahanlı ve Selçuklu hükümdarlarının bayrakları, tuğları, saltanat şemsiyeleri (çetr), otağları ve giydikleri çizmeleri hep kırmızı renkteydi (Koca 1997: 170, 172, 174). Öte yandan halk kesiminde de kırmızı renk çok sevilmekteydi. Türklerde kırmızı renk hemen hemen her devirde moda idi. Meselâ Vambery'nin tespitine göre, Türkistan'da kadınlar ve erkekler hep kırmızı renkli gömlekler giymekteydiler. Kadınlar özellikle düğün ve bayram günlerinde giydikleri uzun gömleklerinin üzerine şal sarıp, bu şalın iki ucunu sarkıtmaktaydılar. Ayrıca onlar, elbiselerine uygun kırmızı ve sarı renkte çizmeler giymekteydiler (Vambery 1993: 56). Öte yandan, Türk mimarî yapılarının süslemelerinde de kırmızı ve sarı renkler hâkimdi. Eski Türk çadır ve halılarının nakışları da hep kırmızı ve san renkte idi (Strzygowsky 1935: III, 40).

Türkler, bayramlarında hem kendileri süslenmekte, hem de bayram yerlerini süslemekteydiler. Daha önce belirttiğimiz gibi, bayram yerleri ışıklarla aydınlatılmakta, çiçeklerle donatılmaktaydı. Bu çiçekler hiç şüphesiz, "nevruz" adıyla da anılan "kardelen"

çiçekleri idi (Ebû Hayyân 1931:60). Zira, ilkbaharda ilk açan çiçek, "kardelen" çiçeğidir. Âdeta karı delerek çıkan bu çiçek, ilkbaharın da ilk müjdesini vermekteydi.

Türklerde bayram süslemeleri, müsabakaya sokulan hayvanlar için de yapılmaktaydı. Meselâ yarıştırılacak atlar, güreştirilecek develer, tokuşturulacak koçlar, tosunlar ve mandalar (camus-su sığırı), dövüştürülecek horozlar, sahipleri tarafından çeşitli boyalar, kınalar, boncuklar, nazarlıklar, türlü renklerde ve desenlerde kumaşlar ile süslenmekteydi. Bu âdet, bugün Anadolu köylerinde aynen devam etmektedir.

Buraya kadar verdiğimiz bilgiden ve yaptığımız tahlillerden çıkan sonuç şudur: Türklerin İslâmiyet'ten önce Orta Asya'daki hayatlarında kendilerine has bayramları ve festivalleri olmuştur. Bu bayramların oluşumunda ve doğuşunda, hiç şüphesiz onların hayatlarını en çok etkileyen Orta Asya'nın tabiat ve iklim şartları ile destanlarına konu olan olayların başlıca rolü bulunmaktadır. Bu da, söz konusu bayramların dinî olmaktan ziyade millî nitelikli bayramlar olduğunu göstermektedir.

Burada konuya son vermeden önce bir de şu soruya cevap vermemiz gerekiyor. Türkler millî bayramlarını İslâmî dönemde de devam ettirmiş midirler? Devam ettirdilerse, bunu hangi ad veya adlar altında kutlamışlardır? Burada hemen belirtelim ki, Türk siyasî hayatında istikrar yoktur, Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Türk siyasî hayatında zirveler ve çöküntüler vardır. Tıpkı bir yıldızın parlayışı ve sönüşü gibi Türk devletleri birden parlar ve birden söner. Tarih boyunca Türk siyasî hayatı hemen hemen böyle devam etmiştir. Arka arkaya kurulan Türk devletleri, hep zirveye çıktıktan sonra yıkılmışlardır. Türk siyasî hayatında bulunmayan istikrar, Türk toplum hayatında vardı. Zira, eski Türk toplumu yerleşmiş ve köklü değerlere sahipti. Bu değerlerin bütününe "töre" deniyordu. Türk töresi de, kendi toplumunu daima yaşatabilecek ve ayakta tutabilecek ölmez ilkeler ve kurallar ihtiva ediyordu. Siyasî sarsıntılar ve çöküntüler bile törenin ilkelerini ve kurallarını kolay kolay yok edemiyordu. İşte Türkler, törenin bu özelliğini "il (devlet) gider, töre kalır" (Kaşgarlı Mahmûd 1940: II, 25).[6] sözü ile ifade ediyorlardı. Burada kastedilen, hiç şüphesiz Türk töresinin daima canlı ve ayakta tuttuğu Türk toplumudur. Gerçekten de, bir Türk devleti yıkılırken, Türk töresinin daima canlı ve dinamik tuttuğu Türk toplumu ayakta kalabilmekte ve yeni yeni Türk devletleri kurabilmekteydi (Koca 1997: 195).

XI. yüzyılda topluca Müslüman olup, İslâm medeniyeti dairesi içine girerek, İslâm dünyasının ortasında arka arkaya devletler kuran Türkler, millî değerlerini bütünüyle koruyorlar ve İslâm topluluklarının içinde âdeta Orta Asya'daki hayatlarını yaşıyorlardı. İran ve Arap kültürlerinin etkisi yüzeyde kalıyor, Türk toplum hayatının derinliğine nüfuz edemiyordu. Özellikle bayram, doğum, düğün ve ölüm olaylarında eski Türk âdetleri hâkimdi (Koca 1997; 202). Öte yandan Türkler, İslâm dünyasında dillerini bütünüyle korumakla birlikte pratik gayelerle yan yana yaşadıkları toplulukların dillerinden de bazı kelime ve kavramlar alıp kullanmışlardır. Meselâ, "nevruz" bunlardan biridir. Bilindiği gibi nevruz, Farsça kökenli bir kelimedir. Fakat nevruz, aynı zamanda hem Parsların, hem de Türk topluluklarının ilkbaharda yaptıkları bayramın da adıdır. Daha açık bir ifade ile söylememiz gerekirse, Türkler, Orta Asya kökenli olan millî bayramlarını İslâmî dönemde "nevruz" adı altında kutlamışlardır. Burada hemen belirtelim ki, "Parsların millî bayramı nevruz" ile "Türklerin millî bayramı nevruz" arasında temelde ve özde büyük farklar bulunmaktadır. Burada şu kadarını söyleyelim ki, her iki milletin nevruz bayramlarında şeklî olarak ortak unsurlar bulunmaktadır. Fakat, bu unsurların her iki millette anlamları ve yorumları tamamen farklıdır. Bu farklılıkları şu şekilde belirlemek mümkündür:

1- Ateş unsuru her iki milletin bayramında da vardır. Fakat, İranlılarda ateş tapınmanın bir objesidir (Güngör 1995: 36). Bundan dolayı ritüel bir anlam taşımaktadır. Türklerde ise ateş, temizlenmenin ve arındırmanın bir vasıtasıdır. Dolayısıyla eski Türk inancına göre, saflığından şüphe edilen herkesin ve her nesnenin iki ateş arasından geçirilmesi, bir ocağın etrafında döndürülmesi ve hatta bir ateşin üzerinden atlatılması lâzımdır. Meselâ, Göktürkler, Bizans elçisi Zemarkhos'u her türlü felâketten uzak tutmak için bir ateş etrafında döndürmüşlerdir (Roux 1994: 185; Chavannes 1900: 235).[7] Öte yandan Türk kamları (şamanları) da, hastayı körü ruhlardan arındırmayı ateşle yapmışlardır. (Roux 1994: 62)

Ateşin üzerinden atlatılmak suretiyle arındırma âdeti, Orta Asya Türk topluluklarında korunarak günümüze kadar ulaşmıştır. Orta Asya Türk topluluklarının nevruz adı altında kutladıkları bahar bayramlarının hemen hemen hepsinde bu âdet vardır. Türk topluluklarındaki bu âdet, sadece nevruz bayramlarında değil, aynı zamanda düğün törenlerinde de gelinin kemik ateşi üzerinden atlatılması ve çevresinde döndürülmesi şeklinde icra edilmektedir. (Bacon, tarihsiz : 93, 94; Ögel 1988: 268)

2- Türk bayramlarındaki bazı unsurlar İran bayramlarında hiç bulunmamaktadır. Meselâ, İran bayramlarında örsün üzerinde demir dövme âdeti yoktur. Bu tamamen Türklere has bir

gelenektir. Bu geleneğin kökü de Göktürklere dayanmaktadır. Türklerde demircilik ata mesleği durumunda idi. Türklerdeki "tarhan" unvanının demircilikle çok yakın ilgisi vardı. Tarihî kayıtlara göre, ancak dokuz göbekten beri ataları demircilik yapmış olanlara, bu unvan verilmekteydi (Gökalp 1974: II, 273). Öte yandan, İran tarihinde Parsların demircilik yaptıklarına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

3- Türk bayramlarındaki yarışma türü eğlenceler İran bayramlarında hemen hemen hiç yoktur. Yarışma, eski Türk hayatının en belirgin özelliğidir. Esasen yarışma, mücadele ve üstün gelme fikrine dayanır. Türkler, hayatta kalabilmek için Orta Asya'nın son derece sert ve acımasız tabiat ve iklim şartlarına karşı devamlı mücadele içinde olmuşlardır (Koca 1990: 17). Böylece, mücadele ve üstünlük duygusu zamanla onların bütün faaliyetlerine yansımıştır.

4- İran bayramları Cemşîd ve Feridun gibi hükümdarların tahta çıkışı olaylarına dayanır. Türk bayramının oluşumuna ise, Türk'ün hayatında rol oynayan unsurlar ve olaylar kaynaklık eder. Bunlar tabiat, iklim ve millî felâket gibi bütün toplumu ilgilendiren olaylardır.

KAYNAKÇA

Bacon, Elizabeth E., *Esir Orta Asya,* Trc.: T. Say, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz.

Baharlı, Oraz Polat, "Eski ve Orta Çağlarda ve Günümüzde Nevruz", *Nevruz*, Haz.: S. Tural, Ankara 1995, s. 209-219.

Chavannes, Edouard, *Documents sur le Tou-kiue Occidentaux,* Paris 1900.

DeGroot-J. J. M., D*ie Hunnen der vorchristlichen Zeit,* Berlin-Leipzig 1921.

Eberhard, Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları,* Ankara 1942.

Ebû Hayyân, *Kitâb al-İdrâk li Lisân al-Atrâk,* Haz.: A. Caferoğlu, İstanbul 1931.

Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi II,* İstanbul 1974.

Güngör, Harun, "Ön Asya Kültürlerinde Yeniden Doğuş ve Nevruz", *Nevruz*, Haz.: S. Tural, Ankara 1995.

İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve incelemeler I,* Ankara 1968.

İzgi, Özkan, *Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi,* Ankara 1989.

Kaşgarlı Mahmûd, *Divanü'l-Lugati't-Türk,* I-III, Ankara 1939-41.

Koca, Salim, *Dandanakan 'dan Malazgirt'e,* Giresun 1997.

Koca, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri I,* İstanbul 1990; II. cilt, Ankara 2003.

Liu Mau-tsai, *Die Chinesischen nachricten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe) I,* Wiesbaden 1958.

Ögel, Bahaeddin, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi,* Ankara 1984.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları,* İstanbul 1988.

Radloff, W., *Sibirya'dan (Seçmeler),* Trc.: A. Temir, İstanbul 1976; *Sibirya'dan II,* İstanbul 1994.

Read, Herbert, *Sanat ve Toplum,* Trc.: S. Mülayim, Ankara 1981.

Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* Trc.: A. Kazancıgil, İstanbul 1994.

Sinor, Denis, Göktürk imparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yıkılışı, Erken İç Asya Tarihi, Trc.: T. Tekin, İstanbul 2000, s. 383-424.

Strzygowsky, Josef, "Türkler ve Orta Asya San'atı Meselesi", *Türkiyat Mecmuası,* III, 1935 s. 1-80.

Tsai Wen-shen, *Li Te Yü'nün Mektuplarına Göre Uygurlar,* (840-900), Taipei 1967.

Vambery, Arminius, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi,* Trc.: N. A. Özalp, İstanbul 1993.

Yıldırım, Dursun,"Türklerin Yılbaşı/Özgürlük Günü Bayramı", *Türk Bitiği,* Ankara 1998, s. 145-148.

DİPNOTLAR

[1] "... und im fünften Monad eine grosse Versammlung am Lîong-Wall. Man bringt dann seinen Ahnen, dem Himmel und der Erde, den Geistern und Göttern O p fer dar." -

2 "Waerend deş 5. Monats pflegen die T'u-küe, Schafe und Pferde zu schlachten, um sie dem HİmmeI zu opfern. Die Maenner spielen gem ein Würfelspiel, und dic Frauen Fussball. Sie irinken gegorcne StutenmİIch und bcrauschen sîch damit. Dann singen und schreien sie miteinander."

3 Radloff, Çince "mao-şı ai" şeklindeki ifadenin Türkçe "boz ayı" olabileceğini ileri sürmüştür.

4 Türklerde yeni yıl bayramı olarak kutlanan gün şu kelime ve kavramlarla anılmıştır. "Yeni/yengi kün/gün, yeni yıl, çağan, nevruz/navrız, ulustıng ulı küni (milli ulu günü), Ergenekon bayramı (A.Çay), "erkin kün" (D. Yıldırım).

[5] Kaşgarlı Mahmûd'un Divanında yardımlaşma ile ilgili 46, yarışma ile ilgili 31, yardımlaşma ve yarışma ile ilgili de 114 tane olmak üzere toplam 191 tane kelime bulunmaktadır. Fakat, bu

kelimelerin hemen hemen hiçbiri bugünkü Türkçe sözlüğümüzde yer almamaktadır. Bunun sebebi, "yardımlaşma ve yarışma" geleneğinin terk edilmesidir. Geleneğin terk edilmesiyle bu kelimeler de birer birer ölüp gitmiştir (bkz. Divenü Lügati 't-Türk Dizini 1972).

[6] "El kaldı, törü kalmaz" (=Toprak kalır, töre kalmaz. Buradaki "kalmak" fiili "geride bırakmak" anlamında kullanılmıştır. Buna göre söylemek gerekirse, "toprak terk edilebilir, fakat töre terk edilmez." dememiz gerekmektedir).

[7] "Puis ce furent deş sorciers turcs qui purifierent l'envoye romain en le faisant passer a travers deş flammes."

e-kaynak: http://www.akmb.gov.tr/turkce/books/nevruz/salim.koca.htm